

**СЪН И РЕАЛНОСТ В КЪСАТА ПРОЗА ОТ 60-ТЕ ГОДИНИ
(ДУМИТРУ ЦЕПЕНЯГ И ВАСИЛ ПОПОВ)**

Иван СТАНКОВ

The basic idea of this paper consists in the fact that the interesting phenomena that happen in the literature during the '60s are inspired by the Einstein's Relativity Theory which imposes itself upon the space of the socialist culture. The boundaries between reality and non-reality, between dream and real life melt altogether. In literature the world, as a whole, becomes radically subjective, opposing thus to the monumentalism of the '50s. We illustrate with examples from the works of the Romanian writer Dumitru Țepeneag and from these of the Bulgarian writer Vasil Popov.

Key-words: the '50s, the '60s, socialist realism, relativity, time, space, objectivism, subjectivism, Einstein, quantum physics, monumentalism, Marxism

През 60-те години в културата на социалистическите страни всичко интересно се случва като реакция срещу 50-те години на двайсети век. Новото десетилетие има самосъзнанието, че трябва да промени радикално културната ситуация. 60-те години наследяват от предишното десетилетие атмосфера повече или по-малко антилитературна. Литературата на 50-те години има подменена природа, основните ѝ функции са много повече дидактични, отколкото естетически. Поезията, прозата и драмата имат важното предназначение да подготвят бъдещите жители на комунизма, това е литература, изградена върху идейно-естетическите принципи на социалистическия реализъм. 50-те години реализират целта си чрез тотален и неизбежен монументализъм – монументализъм на формите, монументализъм на персонажа и монументализъм на идеите. На естетическа власт идва текущата действителност, която чрез типичните персонажи – миньори, тъкачки, трактористи и преди всичко и над всички партийният секретар – доминират в тогавашната литература почти без изключение. Литературният герой е също толкова монументален, колкото идеята, която vyplъзвава. В съответствие с фундаменталните идеи на марксизма реалността е абсолютна, животът има социални и исторически, но не и вътрешни измерения. В

рамките на глобалното битие субектът е второстепенна категория спрямо обективната действителност, която ни заобикаля и която съществува извън и независимо от нашето съзнание.

60-те години идват с различна визия. Без да променят радикално идеологията, литературата постепенно успява да наложи най-важната промяна – да промени монументалния статут на действителността.

Идеята на този текст е, че всичко, което се случва в литературата през този период, вече се е случило във физиката и по този начин социалистическите страни се вписват в съвременното изкуство на двайсети век, изключително силно повлияно от Теорията на относителността на Айнщайн и от откритията на квантовата физика. Но затова – малко по-нататък.

Един къс преразказ. Един мъж спи. Става от леглото, налива си вода от гарафата в чашата и я изпива. Мисли за нещо, отива в банята и се връща с дъската за гладене. С помощта на презрамките на панталона прихваща дъската на гърба при плешките си. Качва се на перваза на прозореца и полита над града... Събужда се. Става от леглото, налива си вода от гарафата в чашата и я изпива. Мисли за нещо, отива в банята и се връща с дъската за гладене. С помощта на презрамките на панталона прихваща дъската на гърба при плешките си и се качва се на перваза на прозореца. Така завършва разказът. Авторът е Думитру Цепеняг, а разказът му „Икар” е от първата му книга с разкази „Ехерсіții” (1967).

През същата 1967 г. излиза и сборникът с разкази на Васил Попов „Корените”.

Така както Цепеняг конструира един симетричен свят, в който читателят не може да бъде сигурен дали героят сънува бъдещото си самоубийство или обратно, реализира на живо фаталния си снощен сън, така и Васил Попов много често разделя симетрично света на сън и на реалност. Сънят при Васил Попов и при Цепеняг, така както и при редица други автори от 60-те години е нова жива реалност, равноправна на действителността.

Чрез това практически се игнорира фундаменталната характеристика на реалността. Терминът, употребяван от българската критика е „усъмняване в реалността” (Сабина Беляева), а румънската критика, например Николае Манолеску точно във връзка с първата книга на Цепеняг казва, че *natura epică a prozei e pusă la îndoială*. Манолеску има предвид *епическата природа на прозата* тъкмо през петдесетте години, която е неизбежно монументална.

Белетристиката на 60-те идва с нова базисна идея и подлага на съмнение не само *епическата природа на прозата*, а подлага на съмнение самата реалност. Сънят и фантазмите стават безмилостна конкуренция на реалността, при това – и тъкмо това е най-важното! – без да бъдат фантастика. Границите между реалност и нереалност се размиват, не съществува обективна, абсолютна гледна точка, от която да бъде потвърдена обективната истина. Обективната истина на реалността,

която беше независима и извън нашето съзнание, вече не съществува. По такъв начин се упражнява огромен натиск върху марксистката основа на социалистическия реализъм, изискващ един обективен свят, в който човекът, субектът има скромната роля да отразява действителността.

Така субективизмът в литературата от 60-те години е всъщност нож, забит в сърцето на монументализма на 50-те. Загубата на свещения статут от страна на действителността в социалистическото културно пространство е основано според скромното ми мнение върху идеологическия компромис с Теорията на относителността на Айнщайн и развитието на квантовата физика тъкмо през 60-те години, когато след продължилата близо четиридесет години дискусия в марксистката философия се обобщава, че теорията на относителността не противоречи на фундаменталните постановки на марксизма. Това е най-големият компромис, направен от марксистката идеология в областта на философията и това всъщност й струва живота. Философията на Маркс-ленинизма е базирана върху Нютоновите физически концепции. Светът е обективен и абсолютен, времето и пространството също са абсолютни, бидейки атрибути на материята. Смяната на постулатите на Евклидовата геометрия през втората половина на деветнайсети век с тези на неевклидовата геометрия и публикуването през 1905 и 1915 година на двете части на теорията на Айнщайн, променят радикално представата за света. Като последица обективността на времето престава да съществува. За една определена система времето съществува само в рамките на системата. В известен смисъл времето е субективизирано. Скоростта, с която тече времето е в зависимост от скоростта, с която се движи самата система. Колкото скоростта е по-голяма, толкова по-бавно тече времето. Когато тя достигне 300 000 км/сек (граничната скорост в Теорията е скоростта на светлината), то спира. Ако системата успее да надхвърли скоростта на светлината, времето би трябвало да потече в обратна посока. Пространството също вече не е абсолютно. Айнщайн с лекота доказва, че когато скоростта нараства, дължината на един еднометров прът започва да намалява и обратно. През 30-те години с развитието на квантовата физика се доказва експериментално, че всяка елементарна частица има дуалистична природа и я проявява в зависимост от наблюдателя и от параметрите, които той иска да снеме – веднъж е частица, втори път е вълна. И това – в едно и също време. През 1957 г. Hugs Everett защитава в Принстън докторат, станал популярен под названието Many Wolds Theory. Тази теория поддържа становището, че една и съща частица в едно и също време съществува паралелно в два свята с различни измерения.

Марксизмът разбира, че Теорията на относителността конструира друг свят и започва истинска война в преносния и в буквалния смисъл на думата. Много съветски физици, поддръжници на Теорията, намират смъртта си из Сибир и преди, и след Втората световна война. В България още през 1930 година излиза

един сборник със статии от съветски автори, подготвен от философа-марксист Тодор Павлов, който носи красноречивото заглавие „Енгелс или Айнщайн?“

Не знам биографията на Теорията в историята на румънската философска мисъл, но предполагам че е също толкова скрита и игнорирана, с оглед на философските идеи, които поражда.

През 60-те години, когато никой вече не може да се бори с Теорията, потвърдена в стотици успешни физически експерименти, компромисът, че Теорията не противоречи на философските идеи на марксизма, развързва ръцете на литературата и тя наистина става много по-свободна, по-жива и в крайна сметка много по-човешка върху монументалния и схематичен фон на литературата от 50-те години.